

Ірина Діптан

КНИЖКА ЯК ПАМ'ЯТНИК УЧИТЕЛЬЦІ, ВЧЕНІЙ, ЛЮДИНІ

Рецензія на монографію: Петренко І. Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці / І. М. Петренко. – К. : МІЛЕНІУМ, 2017. – 516 с.

19 вересня 2017 року в конференц-залі Полтавської обласної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського відбулася презентація монографії доктора історичних наук, професора кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» І. М. Петренко «Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці» [2].

У доробку Ірини Миколаївни – понад 250 публікацій (8 монографій, із них 2 – у співавторстві) з історії освіти, краєзнавства, жіноцтва, повсякденності, соціальної історії. Остання праця – із серії історико-біографічних нарисів (у авторки є ще дві оригінальні монографії, присвячені Є. Милорадович [1] та Н. Мірзі-Авакянц [3]). Водночас вона суттєво відрізняється від попередніх, позаяк ідеться про людину, котра відіграла неабияку роль у становленні Ірини Миколаївни як ученої.

Віра Никанорівна Жук – героїня рецензованої книжки – високо поціновувана в наукових колах

дослідниця національної минувшини, історії українсько-болгарських узаємин, авторитетний архівіст, одна з фундаторок історичного краєзнавства на Полтавщині. А ще – просвітителька і просто шляхетна особистість із числа тих обраних, кого Бог посилає в наш світ, аби нагадати всім сущим про насправді велике призначення людини.

Монографія І. Петренко – не популярне, а вповні наукове видання, бо містить усі необхідні складники академічної праці: характеристику джерельного підґрунтя дослідження, історіографію теми, систему бібліографічного опису, список використаної літератури, додатки, покажчики (праць В. Жук за 1957–2008 роки та згадуваних у роботі імен), надцінні фотознімки. Високий науковий рівень засвідчується скрупульозним вивченням і використанням документів із Державного архіву Полтавської області (Ф. Р. 9164. – Оп. 1; 373 справи); архіву Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка; особистих архівів (І. С. Дашівця; І. М. Петренко; Г. Д. Сердюка); фонду Полтавського музею авіації та космонавтики. Для якнайповнішої реконструкції образу вченої-енциклопедистки авторкою залучені різноманітні друковані матеріали, як-от рецензії на її праці, некрологи, спогади (колег, учнів, друзів). Напрочуд майстерно в текст оповіді включені відомості, здобуті через інтерв'ювання осіб, яким пощастило спілкуватися з В. Жук. І, звісно, дослідниця прочитала й осмислила всі монографії та чималу кількість її статей (у В. Жук – близько тисячі публікацій: окрім монографій і наукових статей, ще й довідники, історичні нариси, методичні рекомендації для вчителів, брошури, енциклопедичні видання, повідомлення в періодиці).

Якщо перший розділ книги має суто наукове призначення (у ньому – історіографія та перелік джерел), то три наступні послугують для змалювання портрета В. Жук як ученої, громадсько-просвітницької діячки, знакової особистості з надвисокими морально-етичними якостями.

У другому розділі розкривається життєвий і науковий шлях Віри Жук. Передусім оповідається про її дитинство в приміському селі Кривуші Кременчуцького району Полтавської області [2, с. 29–39], наголошується на величезному впливові тоді на Віру родинного оточення: батька Никанора Івановича (1902–1944) – високоосвіченої, інтелігентної, винятково доброї людини, чудового

знавця історії, літератури, який володів німецькою та французькими мовами, працював інженером-технологом на молокозаводах Полтавщини; і матері Ганни Трохимівни (1900–1991) – селянки-колгоспниці, котра самотужки опанувала читання й письмо, була доброзичливою, гостинною, першою слухачкою праць доньки, її порадницею та опорою [2, с. 30–32].

Лаконічно, але емоційно мовиться про те, як, «переживши страшні лихоліття Голодомору 1932–1933 років, соціально-економічні перетворення 1920–1930-х років, події радянсько-німецької війни, окупацію, голод 1946–1947 років, повенню відбудову, всі троє дітей родини Жуків (Віра, Ольга, Леонід) вижили і знайшли себе в житті» [2, с. 39].

Ґрунтовною є розповідь про роки навчання В. Жук на історичному факультеті Київського державного університету. Наголошується, що всі іспити дівчина складала лише на «відмінно», хоч завжди потерпала від матеріально-фінансової скрути. І. Петренко подає спогади В. Жук про вчених, які викладали в неї, були для студентів еталоном етики, високої культури та професіоналізму [2, с. 40–47].

Авторка зазначає, що подальше ствердження В. Жук як науковця відбувається в Полтавському обласному державному архіві, куди її направили після отримання диплома з відзнакою зі спеціальності «Архівознавство та історія». Підкреслює, що за час роботи в цій установі (з 1 серпня 1955-го по 12 травня 1978 року) жінка брала участь у підготовці двох видань путівника по архіву, збірників документів, публікацій у наукових журналах про пошукову та видавничу роботу, виступала зі статтями. Понад 80% довідкової картотеки архіву написані рукою В. Жук [2, с. 50–53].

І. Петренко доволі відверто, спираючись на листи вченої до друзів, розповідає про всі перипетії, пов'язані із блискучим захистом В. Жук кандидатської дисертації на тему «Общественность Украины в российско-болгарских отношениях 60–70-х годов XIX в.» (спеціальність 07.00.03 – всесвітня історія), про високий етичний імператив одних учених і безсовісність декотрих інших [2, с. 53–58].

Не оминає авторка й питання про «зацікавленість» співробітників КДБ у Полтавській області особистістю вченої, котра «була мудрою і глибокою людиною, бачила несправедливість, брехню, обман, які прикривалися благими намірами і радянськими високопартійними ідеалами <...>. Вона кілька разів побувала на конференціях за кордоном <...>. Працювала в болгарських архівах» [2, с. 58]. У підсумку – підозри спецслужб, підступне отруєння в архіві, що викликало параліч очного нерва. Після Богом і вмілою лікарською допомогою дарованого одужання – чергові спроби знищення

чесної, із критичним мисленням дослідниці [2, с. 59–61].

Із болем І. Петренко констатує, що і робота в місцевому «педагогічному інституті імені В. Г. Короленка теж не принесла бажаного спокою і комфортного заняття улюбленою науковою і педагогічною справою» [2, с. 61]: незважаючи на любов і повагу студентів, зазнала упередженого ставлення університетського і факультетського начальства, заздрості збоку деяких колег і публічного таврування завідувачем кафедри історії СРСР і УРСР [2, с. 62–65]. Це й зумовило дочасний вихід В. Жук на пенсію, чим було відчутно підірвано кадровий потенціал кафедри.

У цілому педагогічна діяльність ученої в стінах педінституту тривала впродовж 1978–1989 років (із перервами й не завжди на ставку – 0,5, а то й 0,25 ставки). Пройшла шлях від асистента до доцента кафедри історії СРСР і УРСР; викладала допоміжні історичні дисципліни та історичне краєзнавство; виховала цілу плеяду студентів, які пам'ятали її як справжню вчену і надзвичайно добру людину (як куратор академгрупи була для них справжньою матір'ю) [2, с. 69–86].

І. Петренко пише про величезну просвітницьку діяльність В. Жук, яка 1989 року разом з істориком-джерелознавцем і архівістом І. Бутичем підготувала ґрунтовні методичні рекомендації для написання статей до енциклопедичного довідника «Полтавщина». Суттєво, що вона постійно співпрацювала з Полтавським інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників імені М. В. Остроградського, поєднуючи наукову, архівно-пошукову роботу із просвітницькою, методичною і педагогічною діяльністю [2, с. 82–86].

Знаковою подією в розвитку вітчизняної історичної науки було рішення про видання «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. Віру Никанорівну як досвідченого знавця архівних джерел було залучено до створення полтавського (1967 р.) і черкаського (1972 р.) томів цієї фундаментальної праці. Авторка монографії чітко виокремила складники цієї роботи вченої: «...підбирала авторів – науковців, істориків, філософів; вибирала ті села, які чимось відзначилися в історії, щоб включити їх до тому; мобілізувала практично всіх полтавських істориків для участі в роботі по написанню історичних довідок; їздила в центральні архіви для збирання матеріалів; закликала людей по радіо надавати важливу інформацію для тому; з матеріалу, не включеного до полтавського тому, сформулила відповідний фонд у Полтавському облдержархіві» [2, с. 96]. І. Петренко вважає завершення праці подвигом «місцевих науковців, краєзнавців, дослідників-аматорів, які створили нерукотворний пам'ятник своєму народові» [2, с. 98]. Зазначає, що указом Президії Верховної ради УРСР від 25 лютого 1975 року В. Н. Жук за надактиву участь у підго-

товці полтавського тому «Історії міст і сіл УРСР», а також за виконання обов'язків заступника відповідального секретаря редакційної колегії було присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури Української РСР.

Найбільш об'ємним у книзі є третій розділ, присвячений аналізу наукового спадку вченої. Він виправдано розбитий на два підрозділи: дослідження з вітчизняної і всесвітньої історії та історична регіоналістика [2, с.102–248].

Чільне місце в доробку Віри Жук належить болгарській тематиці. І. Петренко наголошує, що в цій галузі наукові зацікавлення історика були різноманітними; зауважує, що «такі пріоритети досліджень <...> сформувались ще в 1960-ті роки і зберігались упродовж століття. Велику увагу вона надавала вивченню маловідомих сторінок українсько-болгарських відносин крізь призму краєзнавчих розвідок» [2, с. 104]. Так постала кандидатська дисертація та низка серйозних науково-просвітницьких публікацій.

Аналізуючи болгаристичні студії В. Жук, авторка розкриває найвагоміше та найдискусійніше в них – сформульовану вченою концепцію про близькість походження українців і болгар, підгрунтя якої – нововиявлені давньобулгарські літописи в їхньому зіставленні з науковими розвідками вітчизняних і зарубіжних істориків. Результатом багаторічних досліджень стала книжка, що мала три видання, – «Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини (VII ст. до н. е. – XVI ст. н. е)». Ірина Миколаївна, подаючи глибокий аналіз праці своєї вчительки, підсумовує: «...дослідження <...> вийшло за межі задуми і присвячене, фактично, етнічній історії середньовічної Центрально-Східної Європи <...> дає можливість заповнити прогалину у вітчизняній науковій літературі стосовно етногенезу європейських націй» [2, с. 131–132]. І. Петренко, наслідуючи науково-етичні постулати наставниці, толерантно, зважено та водночас аргументовано, послідовно викладає погляди вченої і, що вельми суттєво, подає їх оцінки як односторонніми, так і опонентами. Авторка наголошує, що «аналіз наукового доробку В. Н. Жук (а це – не лише означена монографія, а й низка інших досліджень – І. Д.) допомагає зруйнувати стереотипи, вивести вітчизняну науку на більш високий якісний рівень, позбутися упередженості» [2, с.156].

Значну увагу надає авторка з'ясуванню внеску В. Жук у розвиток історичної регіоналістики. Наголошується, що діапазон її досліджень – надширокий: учена брала участь у написанні понад двадцяти колективних історичних видань (книжок, збірок документів, 13-ти випусків серії брошур «Наш рідний край»). У них мовиться про важливі історичні події як загальноукраїнської, так і суто полтавської минувшини, про пам'ятки природи, розвиток освіти, культури, піонерів ракетобуду-

вання, авіації, котрі народилися чи жили в краї, про підземелля Полтави та середньовічних міст-фортець Полтавщини, Голодомор 1932–1933 років і Другу світову війну тощо. Учена підготувала самостійно чи у співтоваристві багато статей і довідок в енциклопедичних виданнях (в «УРЕ» та в довіднику «Полтавщина»); розділи в таких фундаментальних працях, як «Полтава. Історичний нарис» та «Полтавщина. Історичний нарис». Для солідного видання «Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.» дослідниця (самостійно і у співтоваристві) подала 52 дописи [2, с. 158–180].

І. Петренко виокремила внесок В. Жук у вивчення історії полтавських православних святинь. Це – нариси про храми та монастирі Полтави й Полтавщини, котрі були справжніми осередками духовності, освіти, культури краю; монографії 2007 року «Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події» (одноосібна) та «Перлина Козельщини» (у співавторстві з Г. Д. Сердюком).

Низку наукових розвідок і монографію «Долю пов'язані з Україною» (2006) Віра Жук присвятила історії німецьких колоністів на Полтавщині, їхній культурі, побуту, долі окремих нащадків тих, хто переселився на українські землі ще у другій пол. XVIII – на поч. XIX ст.

Не залишилася поза увагою вченої й топоніміка: «Проведені «В. Н. Жук дослідження про назви населених пунктів і річок Полтавщини та України, – висновує І. Петренко, – показують, що протягом історичного часу в цьому регіоні співіснували або змінювали одна одну етнічні групи, які відносилися до різних мовних сімей народів <...>. У топонімах яскраво висвітлюється багата історія краю, його природні особливості» [2, с. 221].

Згадує авторка й надзвичайно цінні довідники з історії адміністративно-територіального поділу Полтавщини впродовж 1648–2002 років, підготовлені Вірою Никанорівною (у співавторстві); зауважує, що зміст цих праць підтверджує скрупульозність, уважність, фаховість ученої як архівіста з енциклопедичними знаннями.

Напрочуд інформативними є розвідки вченої з історії антигітлерівського підпілля на Полтавщині. «Згідно з її дослідженнями, – акцентує Ірина Миколаївна, – у парку Скорботної матері в Полтаві нацистами було знищено 15 тисяч євреїв та близько 20 тисяч осіб інших національностей» [2, с. 229]. Є в історика й монографія, присвячена долі Чутівщини в роки німецько-радянської війни (2001). Загалом же «внесок В. Н. Жук у розвиток вітчизняної регіоналістики, – стверджує авторка, – важко переоцінити» [2, с. 246].

У четвертому розділі висвітлюється громадсько-просвітницька діяльність та повсякдення вченої. І. Петренко, спираючись на спогади В. Жук, констатує, що героїня її розвідки, «працюючи в

архіві та в Полтавському державному педагогічному інституті <...>, по 8 годин на добу виконувала громадські доручення. Зокрема, полтавський том «Історії міст і сіл УРСР» та брошури «Наш рідний край» (9 випусків) готувались на громадських заходах» [2, с. 249]. При цьому зазначає, що «така тотальна включеність людини до колективу, залучення до громадської, неоплачуваної роботи була характерною особливістю радянської дійсності» [2, с. 248]. Та все ж... Доручення можна виконувати по-різному: формально, часом – лише на папері. Віра Никанорівна і в цьому була винятково сумлінною.

Імовірно, що саме через надмірну завантаженість громадською роботою свої найкращі монографії вона підготувала, перебуваючи на пенсії, всупереч хворобам і фінансовій скруті. А ще ж продовжувала читати лекції в Полтавському інституті післядипломної освіти педагогічних працівників, зустрічалася з викладачами та студентами вищих навчальних закладів міста, вчителями й учнями, ділилася з ними своїми знаннями, публікувалася в журналах і газетах, виступала по обласному радіо з найрізноманітнішою тематикою – від давньої історії Полтавщини та України – до сучасності. Для громадського загалу вона була найбільш знаним істориком [2, с. 248–264].

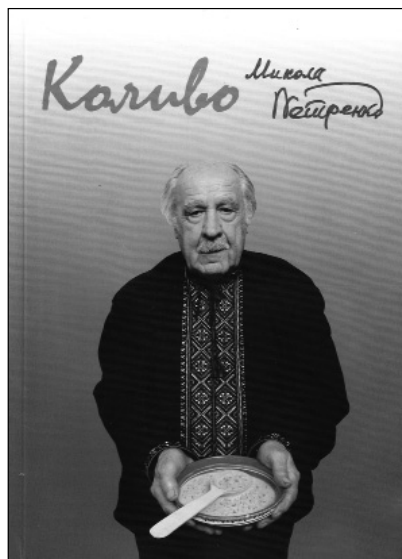
І. М. Петренко, котра заприязнилась із В. Н. Жук ще школяркою, з любов'ю згадує про неї в побуті. Зауважує, що оселя полтавської дослідниці була, з одного боку, своєрідним науковим салоном, у якому збиралися шанувальники Клію, а з другого – осередком затишку, гостинності, а для знайомих (особливо студентів), котрі потерпали від

негараздів, – притулком-порятунком, оскільки жінка була надзвичайно доброю та чуйною. Її любов і жертвовність до батьків була безмежною; як справді милосердна людина опікувалася безпритульними тваринами. Будучи авторитетною вченою, залишалася вишуканою, зі смаком зодягненою жінкою, володіла вродженим аристократизмом. «Для тих, хто знав вчену особисто, – висновує І. Петренко, – вона назавжди залишиться зразком справжньої інтелігентності, тактовності, кришталевої чесності, працелюбності і порядності» [2, с. 298].

Визнанням беззаперечних наукових і громадянських заслуг Віри Жук стало відкриття їй 12 квітня 2012 року меморіальної дошки на будівлі Державного архіву Полтавської області, присвоєння одній із вулиць міста її імені. На жаль, власного життєпису подвижниця не залишила (щоправда, найкращим пам'ятником для вченої є її вартісні на віки праці). Лакуну заповнила Ірина Петренко, котра, вважаючи, що «така шляхетна постать мусить посісти своє гідне місце в науці, про неї має знати широке коло читачів...» [2, с.14], підготувала чудову монографію про свою Вчительку.

Література

1. Петренко І. М. Єлизавета Милорадович (1832–1890) в українському суспільно-політичному русі / І. М. Петренко. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – 151 с.
2. Петренко І. М. Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці / І. М. Петренко. – К. : МІЛЕНІУМ, 2017. – 516 с.
3. Петренко І. М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940?): життя і наукова спадщина / І. М. Петренко. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 181 с.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Петренко М. Є. Коливо. Над глибинами часу : есеї / Микола Євгенович Петренко. – Львів : СПОЛОМ, 2017. – 480 с.

У книзі патріарха сучасного українського письменства зібрано близько 150 мемуарних текстів про друзів, учителів, видатних постатей в українській культурі, науці, часто трагічних її символів. Із більшістю з них він «мав щастя на співжиття, із деким зустрівся лише на творчих небосхилах».

«Ця книга про тих, чие життя було присвячене високій справі втворення етичних і моральних світоглядних засад своїх сучасників, – зазначено в анотації до видання. – Попри все вони віддавали свій талант, духовні сили цій благородній справі – за неї потерпали і спокутували, зазнавали свавілля імперських можновладців, відступали і зачаювалися – але знову знаходили сили вершити справу, якій посвятили себе.

Багатьом із них довелося пройти через тюрми й заслання, приниження і замовчування – але це не зупиняло їх. Адже вони присвятили себе творенню нової людини – громадянина Незалежної Держави України».

Літературно-художнє видання викличе інтерес і знайде прихильність у широкого кола читачів.